

TIJORAT BANKLARI XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING KONTSEPTUAL ASOSLARI

Akbarov Behzodhon Ulug`bek o`g`li

PhD, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti "Iqtisodiy va moliyaviy xavfsizlik"

kafedra dotsenti

Annotatsiya. Maqolada bank xavfsizligiga tahdidlarning mazmuni ochib berilib, uning turlari tasniflangan. Muallifning fikricha, bank xavfsizligi tahdidlarining tizimli tavsifining muhim sifati bu har qanday mavjud tahdidlarning xilma-xil munosabatlarini mantiqiy jihatdan bir xil ifodalash, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri taqqoslash va solishtirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: moliya, bank, xavf, xavfsizlik, moliyaviy operatsiyalar, tizim.

Ma'lumki bugungi kunda u yoki bu shaklda o'zining xavfsizlik kontsepsiyasiga ega bo'lmagan bank deyarli uchramaydi. Biroq, ushbu hujjatlarni o'rganish natijalari ularni ishlab chiqish sifati turlicha ekanligini ko'rsatmoqda.

Taniqli xorijiy olimlar E.J.Dolan, R.L.Myutler, P.S.Rouz, J.F.Sink, J.K.Van Xorn va Y bank xavfsizligiga katta e'tibor qaratganlar. MDH olimlari tadqiqotlar tomonidan moliyaviy xavfsizlik masalalari A.N.Moroz, M.I.Savluk, O.D.Zaruba, Бадаева О.Н., Цупко Е.В. [3], Бугель Ю. [4], Khmeliuk A.A. [5] kabi ko'zga ko'ringan olimlar tomonidan ko'rib chiqildi – moliyaviy menejment muammolari va bank operatsiyalarini tahlil qilishda, boshqa bir guruh olimlar K.Raevskiy, R.I.Shiller, V. P.Pantelev, S.P.Halava moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashga rentabellik, likvidlik, to'lov qobiliyati va faoliyat natijalarini tahlil qilish, moliyaviy hisobotlar, bankning moliyaviy holatini baholash yondashuvlarni ilgari surishgan.

A. G. Mazarayu, N. B. Shulgoyu, L. V. Svystun - banklar faoliyatini baholashning reyting tizimlarini qurishning uslubiy asoslarini asoslashgan bo'lsa, N. M. Sheludko esa omillar va mezonlar moliyaviy jihatdan aniqlanganda! banklarning barqarorligini baholashni taklif etishgan. Biroq ushbu ilmiy ishlarda tijorat banklari xavfsizligiga tahdidlar: mazmuni, turlari, tasnifi to'liq keltirilmagan.

Bank xavfsizligi kontseptsiyalarini o'rganib chiqish davomida quyidagi ikkita asosiy kamchilikka e'tibor qaratish lozim: Birinchisi – ro'yxatning to'liq emasligi. Ikkinchisi – xavfni tur va shakl belgilari bo'yicha tasniflashdagi noaniqliklar.

Bank duch kelishi mumkin bo'lgan xavflarni tavsiflash har bir xavfning individual o'ziga xos xususiyatlarini ochib berish hamda xavf-xatar va bank tuzilmasining himoya qilinishi lozim bo'lgan elementlari o'rtasidagi aloqa va munosabatlarni to'liq ta'riflash imkonini beradi.

Kontseptual jihatdan bank xavf-xatarlarni tadqiq qilish bankka bo'ladigan tajovuzlarning manbalari va ularni amalga oshirish mexanizmlari to'g'risida kengroq tasavvurga ega bo'lish, shuningdek, bank himoyasini tashkil qilishda olingan axborotlardan yanada samaraliroq foydalanish maqsadida o'tkaziladi.

“Inson faoliyati” va “xavfsizlik” tushunchalari o'rtasidagi bog'liqlik haqidagi tasavvur ilgari shakllangan ilmiy qarashlar va kundalik bilimlarga zid emas. Inson faoliyati tizimidagi xavfsizlikning o'rni “faoliyat” tushunchasini tizimlashtirish jarayonida aniq namoyon bo'ladi. Ikkinchisi, ma'lumki, insonning (jamoaning, tashkilotning) faol xatti-harakatlarining o'ziga xos shakli bo'lib, maqsad, vosita, natija va jarayonning o'zini o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, faoliyatni baholash uning axloqiy yo'nalishi va qonun normalariga muvofiqligini hisobga olgan holda beriladi.[1]

Iqtisodiyot fani va bank amaliyotida bank va uning aniq bir operatsiyalarini potentsial xavf manbalaridan himoya qilish darajasini tavsiflash uchun “xavf” tushunchasining ajralmas elementi (davomi) bo'lgan “tavakkalchilik” atamasi qo'llaniladi. Tavakkalchilik yoki tavakkalchilik darajasi xavfli hodisaning yuzaga kelish ehtimoli va uning oqibatlarining jiddiyligini o'zida aks ettiradi.

Bank xavfsizligiga jinoiy tajovuzlarning mazmuni va turlarini o'rganish himoya choralari ishlab chiqishning ajralmas qismi hisoblanadi. “Bank xavfsizligi” tushunchasidan va jinoiy tajovuzlar ob'ekti sifatida bankning kriminalistik modelini o'rganish natijasida olingan ma'lumotlar umuman bank va uning individual operatsiyalari uchun xavf tug'diradigan tahdidlarning tizimli tavsifini ishlab chiqishning mantiqiy zarurligini ko'rsatmoqda.

“Xavf”, “bank xavfsizligi”, “Bankning jinoiy tajovuzlar ob'ekti sifatidagi kriminalistik modeli” tushunchalari bilan bank duch keladigan jinoiy tajovuz turlari o'rtasidagi genetik bog'liqlik yaqqol ko'zga tashlanadi. Buni “inson faoliyati” va “bank faoliyati” tayanch

elementi yordamida tasdiqlovchi mantiqiy tuzilmalar oldingi bandlarda keltirilgan. Kriminalistika nuqtai nazaridan, bank xavfsizligiga jinoiy tajovuzlarning tizimli tavsifi xavfsizlik tahdidlarining turlarini, ularning tuzilishini, shuningdek, jinoiy tajovuzlarning ob'ektlari, tahdidlar va tuzilmaning boshqa elementlari o'rtasidagi aloqalar va munosabatlarni tasniflash imkonini beradigan o'ziga xos kriminalistik modeldir. Ushbu tajovuzlarning xususiyati va turlari to'g'risida aniq tasavvurning mavjudligi ularni kriminalistik aniqlash, oldini olish va tekshirish bo'yicha tegishli chora-tadbirlar tizimini yaratishga imkon beradi.

Qabul qilingan yondashuvga asoslanib, bank xavfsizligiga tahdidlarning tizimli tavsifini ishlab chiqishda mualliflar tizimlashtirish uchun asos sifatida "faoliyat" tushunchasidan, jumladan uning "inson faoliyati" va "bank faoliyati" kabi turlaridan foydalanganlar.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tahdidlarning o'ziga xos xususiyatlarini umumiy shaklda qayd etish uchun to'rtta boshlang'ich guruh yetarli bo'ladi. Kelajakda ushbu guruhlarning har biri va ularning alohida kichik turlarini amaliy ehtiyojlarga muvofiq ketma-ket bo'lish imkoniyati mavjud. Mazkur tizimlashtirish tahdidlarni ularning faoliyat ob'ekti (tahdid ob'ekti); tahdidlar usuli (amalga oshirish mexanizmi); tahdidlarni amalga oshirishda ishtirok etgan shaxslar; shaxslarning tahdidlarni amalga oshirishga munosabati; tahdidlarni amalga oshirish oqibatlarini bo'yicha birlashtirishga asoslanadi.

Yuqorida keltirilgan qarashlarga muvofiq, "tahdid" tushunchasi xavf tushunchasining ajralmas elementi (davomi) hisoblanadi. Shakllanib qolgan tasavvurlarga ko'ra, "xavf" odatda muqarrar zarar manbai sifatida tushuniladi. Bizning holatimizda esa xavf manbai shaxslarning bank manfaatlariga zarar yetkazuvchi harakatlari (harakat tahdidi) sanaladi. "Tahdid", o'z navbatida, zararining boshlanishiga olib keladigan xavfli hodisaning ehtimollik darajasi va zararining o'zining ehtimollik darajasining hosilasidir.

Bank tahdidlarining tizimli xarakteristikasini ishlab chiqishning asosiy natijasi haqiqiy vaziyatda paydo bo'lishi mumkin bo'lgan tahdidlarga xos bo'lgan munosabatlarning o'ziga xos holatlarini aks ettiruvchi umumlashtirilgan modelni tuzishdir.[2]

Yuqorida sanab o'tilgan bank tahdidlarining tizimli xususiyatlarining elementlari boshlang'ich bo'lib, ular qo'llanishiga qarab, bank duch keladigan potentsial tahdidlar va real vaziyatlar o'rtasidagi deyarli barcha turdagi aloqalar va munosabatlarni o'z ichiga olishi mumkin.

"Bank faoliyatiga tahdidlar" tushunchasi deganda, birinchi navbatda, bank faoliyatini

yaxlit, shu jumladan, uning alohida sohalarini tashkil etish nazarda tutiladi. Bankni jinoiy tajovuzlar ko'rinishidagi tahdidlardan kriminalistik himoya qilishni tashkil etish nuqtai nazaridan uning faoliyatini bank operatsiyalarini amalga oshirishni nazarda tutuvchi "operatsion" hamda bank operatsiyalari bilan bevosita bog'liq bo'lmagan "operatsiyadan tashqari" faoliyatga ajratish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash kerakki, aksariyat hollarda ushbu operatsiyalarni amalga oshirish tartibini buzishning asosiy maqsadi ushbu bank operatsiyalarida ishlatiladigan pul mablag'larini jinoiy ravishda o'zlashtirishdir. Pul mablag'lariga nisbatan jinoiy tajovuzlarning xususiyati (sodir etish usullari) va tarqalishi ular qo'llanadigan bank faoliyati turiga (va ular bank aktivlari tarkibining qaysi elementlarida ajratilganligiga) bog'liq bo'ladi. Tarqatish darajasi bo'yicha bankning operatsion faoliyatiga tahdidlarni yanada tizimlashtirish muayyan kichik turlarga birlashtirilgan bank xavfsizligiga tajovuz guruhlarini a

niqlash imkonini beradi, masalan: "bankning kredit faoliyati sohasidagi tahdidlar", "hisob-kitob va kassa xizmatlari sohasidagi tahdidlar" va boshqalar.

Bank operatsion faoliyatining kichik turlari nafaqat bank operatsiyalarining o'zi, balki ularni to'g'ridan to'g'ri ta'minlash (axborot, huquqiy, texnik, texnologik va boshqalar) faoliyatini ham o'z ichiga olishi kerak. Bank operatsiyalarini ta'minlash jarayoniga qilinadigan tahdidlar bank ishi to'g'risidagi mahalliy va xorijiy ilm-fan vakillari tomonidan mustaqil tahdid turlari sifatida tan olinadi va alohida nomlanadi.

Ular qatoriga "aniq bitimlarni huquqiy ta'minlash sohasidagi jinoiy tajovuzlar tahdidi", "bitimlarni axborot bilan ta'minlash sohasidagi jinoiy tajovuzlar tahdidi" hamda bank operatsiyalarini texnologik ta'minlash sohasiga jinoiy tajovuzlar tahdidi" va boshqalar kiradi. Ularning har biri zarur hollarda joylashtirilishi mumkin bo'lgan o'zining ichki tuzilishiga ega.

ADABIYOTLAR:

1. Новая философская энциклопедия. М.: Мысль, 2001. С.633-634
2. Теоретические основы построения системной характеристики банковских угроз изложены в работе: В.А. Гамза. Методологические основы системной классификации банковских рисков // Банковское дело, 2001, № 6, 7.
3. Бадаева О.Н., Цупко Е.В. Оценка финансовой безопасности малых и средних предприятий/Российское предпринимательство. - 2018. - №4. - 236 с.
4. Бугель Ю. Напрями удосконалення сучасних методів управління банком / Ю. Бугель // Галицький еко-номічний вісник. - 2016. - №2 (27). - с. 157-163.
5. Khmeliuk A.A. Finansovy monitonyh - Elektnonny nesuns. - Rezhym Costupu: [http:// nCi-fp.nusta.com.ua](http://nCi-fp.nusta.com.ua).